

S Z E M L E

ALDOUS HUXLEY*

Huxley katholizálásának híre sokakat megdöbentett. Hogyan, — kérdezték — ez az író, aki a keresztény pszichológiának olyan alapos ismerője, aki a „Végzet bábjátékának“ Burlap nevű hősében a képmutatásnak oly fölényes szatiráját adta, akinek egész munkássága az emberi „self-division“, önmeghasonulás, a test és szellem meghasonulása ellen irányult, (ami minden létező vallások közül ép' a katolicizmusban nyilvánul meg legerősebben), hogyan lehetséges, hogy Huxley katholizált? Vannak, akik úgy vélik: az „Épatez le bourgeois“ kívánsága okozta Huxley pálfordulását, hiszen Angliában katholizálni majdnem annyi, mint nálunk a zsidó vallásra térni. Huxley örökölt valamit Wilde Oszkár szellemiségéből, szereti a paradoxonokat s így nem lehetetlen, hogy katholizálásával az anglikán társadalom orra alá akart borsót törni. Aki azonban mélyebben ismeri Huxley írásait, úgy találja, hogy akár meg akarta botránkoztatni polgártársait, akár nem, katholizálása meglehetősen törvényszerűséggel következik szellemi alkatából, gondolati fejlődéséből.

Huxley osztályhelyzete nem problémátikus. „Főlényes író“: — és ez az irodalmi fölényesség társadalmi „főlényességének“ következménye. Lawrence nagy hatással volt rá és legközelebb állt hozzá, — de ha összehasonlítjuk Lawrence néhány oldalát Huxleyével, megértjük, hogy a származás körülményei milyen döntően befolyásolhatják még az író attitűdjét, stílusának rejtett törvényeit is. Lawrence hangja ingadozó, bizonytalan. Nem tudja felülről szemlélni alakjait; vagy azonosítja magát velük, vagy ellenségesen néz a szemükbe, gunyolja és ostorozza őket. Személyeskedéssel pótolja biztonságát. Bárdolatlan, szókimondó, dacos stílus az övé. Huxley biztosan jár alakjai között, ahogy minden bizonytalannal nem csuszik el a magasabb tizezer báljainak parkettjén sem. Minden hősébe dug valamit magából, de egyikkel sem azonosítja magát tulságosan és megőrzi hűvös ironiáját. Ama polgár íróniája és fölényessége ez, akinek számára a társadalmi helyzet nem probléma, hanem kényelmes álláspont. „Törvény és erkölcs azért vannak, mondja egyik énalakja (N. D. F., Chawdron c. novella, 207. o.), hogy a világot törvénytelen és rendetlen individualisták számára biztonságos lakóhellyé tegyék.“

A polgári származásból természetesen még nem következik szükségszerűen a polgársághoz való szellemi tartozás. A művész összeférhetetlenséget érezhet lelkiismerete és a társadalom berendezkedése, — emberisége és osztályának burkolt brutalitása között. A művész lényegénél fogva forradalmár-féle, ha igazi művész, — mert ahhoz, hogy ujat alkothasson, a régi lerombolására van szüksége, — mert nem elégszik meg a körülötte pihenő valósággal, hanem át akarja alakítani — szépséggé, vagyis — mássá. Csakhogy a művész „forradalmisága“ ezer meg ezer pótlékot találhat a maga számára kalaptalanságtól kezdve szakállon és apacsingen keresztül az Űv Hadseregig, vagy bárminő szektáriánizmusig. Huxleynek, mint minden gondolkozó művésznek le kellett számolnia magában azzal az elmélettel, amely osztályiségét egy másik osztály és a humanitás eszménye nevében tagadta. Tisztáznia kellett osztálytudatát. Ezt a tisztázást nagyon kényelmesen végezte. A legjobb módszer arra, hogy ne hagyjuk magunkat meggyőzni, ha nem hallgatjuk

* Huxley: A végzet bábjátéka, Nova kiad. — Huxley: Szép új világ, Pantheon kiad. — Huxley: Nach dem Feuerwerk, Insel-Verlag.

meg az ellenfél álláspontját. Huxley fogalmai a szocializmusról azonosak az átlag kispolgár fogalmaival. Fogalma sincs arról, hogy a történelmi materializmusnak nincs más köze a mechanikus materializmushoz, mint hogy szemben áll vele. A Point counter Point szocialista személye, Illidge csupa ressentiment, irigység, ügyetlenség, — amit mind megbocsátanánk neki, ha legalább egyetlenegy értelmes szocialista mondatot kiejtne a száján. Mert az csak nem szocializmus, hogy „az öregeket a halálcellába kell vinni?” Akik tagadják az osztályviságnak az irodalomban való hatóerejét, hasonlítsák csak össze Huxley szocialista alakját a fasisztával: Webleyvel. Pedig Huxleynek eszménye a „pluralitás”, minden alakját annak sajátos szemszögéből akarja megéleventeni. De a beleélés művészete, melyet egyéb esetekben meghökkenítő bűvészetig tud fokozni csütörtököt mond, amikor osztályviságától idegen alkattal áll szemben. S mivel az objektivitás ebben az esetben már azért sem volt lehetséges, mert egyszerűen nem ismerte tárgyát, a tárgyilagosságot alanyisággal, a valóságot képzelettel helyettesítette. Illidge alakja nem a szocialista, mégcsak nem is egy szocialista, hanem a szocialista, ahogy Huxley elképzelte. Huxley pedig úgy képzelte el, ahogy látni szeretné: gyávának, együgyűnek, mobnak és ugyanakkor snobnak, egyszerűval ellenszenves figurának. Az írók fantáziájukban árulják el magukat leginkább!

Huxley megelégedett azzal, hogy felületes tájékozottság, vagy helyesebben: teljes tájékozatlanság alapján képet alkotott magának a szocializmusról. Ebben a képben már eleve benn volt elutasítása. A szocializmus szerinte az alacsonyabb osztályoknak fenkölt frázisokba takart irigysége. Illidge-től nem lehet rossz néven venni, hogy vallja a frázisokat, mert irigysége élettény. Személyes praemissái fedik elvbeli következtetéseit. De számára annak már semmi értelme sincs, hogy valaki más alapon, azaz nem hasonló osztály és irigységközösség alapján vallja az elveket. Walter Bidlake-en, egy fiatal újságíróon keresztül fejt ki ezt a felfogását. Walter rokonszenvez a Munkáspárttal, lelkesedik az általános választójogért. De az alsóbb osztályoktól ösztönösen fél és undorodik. Rokonszenve tehát erőltetett, mesterkelt, logikátlan. Ha az ember undorodik lelkében, akkor olyan világnézete legyen, amely ezt az undort fejezi ki, különben önmagával áll ellentmondásban. Walter lényében minden oldalon érvényesül ez az ellentmondás: hajlamos szellemi szerelemre, ugyanakkor emésztő érzékiség lobog benne. Huxley meg is magyarázza ellentmondását: átszellemült, álmatag anyja volt és ösztönös, természetes életű apja... Huxley álláspontja tehát ez: ha valaki polgár, legyen következetesen az, semmi szükség arra, hogy személyével, neveltetésével ellentétes irányú elveket tegyen magáévá. Természetesen ez strucc politika, ösztönös tartózkodás és elutasítás, éppen ezért nem lehet vele vitatkozni, hanem csak megállapítani lehet.

Huxley érdeklődése elsősorban egyéni-lélektani. „Milyen vigasztaló, — írja a Végzet bábjátékában, — hogy olyan világban élünk, amelyben a kormányzástól a kolbázkészítésig minden kényelmetlenséget másra ruházhatunk”. Huxley igenli azt a társadalmat, amely kényelmes életet biztosít neki. A gazdasági függetlenség lehetővé teszi számára, hogy szemlélődő életet élhessen. Philip Quarlesben, a „Végzet bábjátékának” főhősében önmagát rajzolja meg. Philip tulajdonképpen szemlélő-gép: állandóan felajzott figyeleni, nyitva tartott szem, a megfigyelt dolgok rendszerezése és elemzése.

Lélekelemzésének módszerében Lawrence tanítványa. Lawrence segítségével jutott el önmaga életformájának bírálatához és ezen keresztül lélekbi-rálati módszeréhez. „Inkább közönség, mint színész” — mondja magáról Philip Quarles. — „Az érzelmi vonatkozások és a természetes kegyelet elnyomása árán szabadságot ért el... a szentimentalizmustól, irracionálistól, a szenvedélytől, ösztönös mozgásoktól és érzélgősségtől való szabadságot... De a valóságban életét korlátozta és kiszáritotta.” Lawrence jó barátja volt és

Huxley önkéntelenül hozzá mérte magát. A hozzá való viszonyból lehetetlen ki nem érezni Huxley „Minderwertigkeitsgefühl“-jét. A két író egymásnak szinte tökéletes ellentéte. Lawrence személyes, alanyi, Huxley amöbaszerűnek jellemzi magát és tárgyilagosa, Lawrence csupa ösztön-konfliktus, Huxley hűvös intellektus. Lawrence istentkereső, neurótikusan vallásos, Huxley cinikus és irónikus szellem. „Kézzelfoghatónak és mélynek kellene lennem“ — mondja Philip Quarles, Huxley alteregója — „míg én széles vagyok, széles és folyékony“. A „Végzet bábjátékában“ Quarlesszel szembeállítja Mark Rampiont, akinek számos vonása egyezik Lawrence-szel. De Huxley nem veszi át kritika nélkül Lawrence életfelfogását. Esménye lényegileg különbözik Lawrence-étől. Lawrence-et megsebzett nemisége, beteg erotikája a „tisztá him“ vágyképeinek megteremtéséhez vezette. A „tisztá himet“ Huxley egyoldaluként veti el. Ő tovább megy, mert az érzelmi életnek nemcsak nemi szférájában, hanem annak egész totalitásában hiányosnak ismerte fel magát. Az eszmények hiányérzetből születnek. A természetes, harmónikus lélek huxley-i eszménye a harmónikus, sokoldalú lelkiség hiányérzetéből született. „Az élet sokkal nehezebb“ — írja — „mint a szanszkrit vagy a kémia vagy a nemzetgazdaságtan.“ (Végzet bábjátéka.) Tökéletes állat és tökéletes ember: ez az eszmény“ — mondhatja Mark Rampionnal, csak hogy ez a mondat már tulmegy Lawrence alteregóján, akinek a tökéletes állatnál meg kellett volna állnia.

A teljes és osztatlan emberélet eszményének segítségével elemzi Huxley minden alakját. Ezzel önállóan eljutott a humanitás régi eszményéhez, anélkül, hogy észrevette volna. S elérkezett az emberi lélek dialektikus, összefüggésben és ellentétébe való ábrázolásához is. „Az emberi lélek fehérhúsu hal“ — írja „A tüzijáték után“ c. novellájában — amelyet farkával szájában találunk föl. Az okos metafizikusok buta szerelmesek, az okos szerelmesek kukkot sem értenek a metafizikából. Minden egyoldalú kiválóság a lélek más síkján megbosszulja magát. Az eleven szellemség vitalitási minusz terméke. Chawdron, egyik érdekes novellájának főhőse, nagysikerű tőzsdés és spekuláns, „metafizikai és művészi szempontból nézve kretén.“ Huxley általánosítja megfigyeléseit: a kemény, szigorú emberek, a fináncnapoleonok és akadémikusok, száraz tudósok többnyire „érzékretinek“, moslék és vazelinlelkűek, gyermekdedek és érzelőgek. Ez a dialektikus módszer az alapja Huxley iróniájának. Az integrális élet eszményéhez méri alakjait: s ez a szembeállítás legtöbbször az alakok rovására üt ki. Nemcsak azt kiséri figyelemmel, hogy mik, hanem azt is, hogy mik nem — s így tökéletesebb megértésükhöz jut el. Különösen kisebb novellái a modern lélekelemzés mesterművei.

„Jó lenne tudni, milyen az, ha az ember valamiben erősen hisz“, — írja a Végzet bábjátékában. A hitre azért volt szükség Huxleynek, mert egyrészt érezte, hogy mint írónak illik valamiben hinnie, mert az olvasóközönség világnézetet is keres a műalkotásban, nemcsak ábrázolást másrészt mert erős kritikai hajlandósága is kötelezte erre. Kritizálni nem lehet mérték nélkül; ahhoz, hogy valaminek rosszságát megállapítsuk, tudnunk kell azt, is, hogy mi a jó. Így Huxley — főleg Lawrence alapján — eljutott a maga hitvallásához, amelyet „A tüzijáték után“ című novellájában fejtett ki a legtömörben. Miles Fanning, a novella főalakja, aki Huxley személyes nézeteit tolmácsolja, a veji Apollót vallja istenének. Ezt a szobrot a háború kellős közepén, 1916-ban ásták ki. Ez az Apolló-szobor a harmónikus emberiséget jelképezi, amelyet még nem ért el „a nagy szakadás, amely az életet szellemmé és anyaggá, heróikussá és ördögivé tépte szét“ (80. o.) Huxley nem firtatja a „nagy szakadás“ társadalmi okait, hanem adottnak veszi. A multhoz nem tudományosan, hanem romantikus vágyódással közeledik. Nem tudja azt sem, hogy a szocializmus meg akarja szüntetni a „nagy szakadást“, amely nemcsak az egyéni emberi lelkeket tépte szét, hanem a társadalom egységét is darabokra hasította. „Szép új világ“ című szatirikus utópiájában az elgépiesi-

tett jövő társadalom torzképét rajzolja meg és az észszerűen berendezett világállammal szemben inkább a jelent választja, amely minden válsága, betegsége és alacsonyrendűsége mellett több lehetőséget biztosít szerinte az érzelmi élet szabadságának. A „szép új világ“ huxleyi megfogalmazása semmiesetre sem jelent szocializmust, mert az osztálykülönbségek fennállnak benne. A könyv inkább a rendi állam karrikaturája. A szocializmus akarata nem az ember elgépiesítésére, hanem a gépnek az ember alá való rendelésére irányul.

Huxley apollinizmusa így alapjában véve meddő maradt, mint világ-szemlélet és tevékeny hit. „Tudni, hogy jó volna ez isten parancsai szerint élni, de ugyanakkor tudni, hogy nem lehet, még ha meg is próbálnánk, mert szőröstől-bőröstől más isteneké vagyunk“, — mondja Miles Fanning. Huxley tudja, hogy nem Apolló és sokkal önbírálóbb szellem, semhogy annak képzelje magát. Apolló iránt érzett szerelme így reménytelen kellett, hogy legyen. Nincsenek próféta hajlamai, mint Lavrencenek, hogy istene prédikátorává csapjon föl. A mult: Apolló és az integrális élet. A jövő — szerinte — a gép és elkorcsosodás. Marad a jelen, maradnak a jelen istenei, a meghasonultság tudata és vállalása, Jézus és Plátó, akikkel már novelláskötetében is kacérkodott. Maradt a katolicizmus, amely minden vallás közül leginkább képes a Huxleyhez hasonlóan bonyolult, raffinált szellemi gourmandoknak kielégítésére. . .

(Budapest)

Fülöp Ernő

FRANCIA ÍRÓK ILJA EHRENBURG SZEMSZÖGÉBEN. A francia kiadás címében „egy szovjet-író“ szemszöge diszeleg, de ezt a jelzőt majd meghagyjuk valakinek, aki egy kicsit szülöttje is a szocialista államrendnek, vagy legalább is részese katalizmáinak és kifejlődésének. Ehrenburg mégis csak a „megtértek“ közé tartozik, kivételes rugalmasságú jelenség, aki átívelte fiatalok rajongását a szimbolizmusért és érett csodálatát az öt éves terv tömegműveleért — hajdani szkeptikusok és materialisták legszebb hagyományaira emlékeztető „baloldalisággal“. A rombolásban csak a kikezdeésig jutott, az ellentétek felállításáig, bizonyosfokú mélabúval kevert maró gúnyig. Az igazi „destrukciónál“, a régi eltakarításánál már akadály volt otthon. Hova is ment volna ezzel a lelki világgal máshova, mint Párisba. Csak az építés tudta újra hazavinni s pozitív irányba terelni gondolkodását, amit jó ideig egyedül a nyugateurópai „rossz“ tartott a vártán.

Ezekben az eredetileg szovjet-közönség számára írt esszéikben, amik napjainkbeli francia irodalmi jelenségeket környékeznek bizonyos teljességre való törekvéssel, már az emberi fejlődés új lendületéért való lelkesedés jelentkezik. Írójuk paradoxonokat fűz láncba, s mint ilyen, egy kicsit függeléke marad a mai polgári műveltségnek, ha másképp nem, mint annak ócsárlója. De már tekintetét egy új fárosz, az emberi értelem új világosodása irányítja, s így ez a szemlélet a mai francia közkeletű irodalmi nézeteknek méltán szolgálhat ellenlábásául.

Mértéktartóbb és ugyanakkor súlyosabb ítélet ez a néhány év előtti Emmanuel Berl-énél, a polgári gondolat és polgári erkölcs huhogó halálmadaránál, aki ma önmaga is nyakig van az — agóniában. Egy kicsit önmagához következetesebb írás és talán éppen mert nem károg mérgesen és meddön, saját epességét érvényesítve minden áron, talán épp ezért elhitebb is.

Következetes marxista szempontnak azonban nem mondhatjuk az Ehrenburgét még ha a történeti materializmus meglátásaiból táplálkozik is. Inkább humanista elgondolása vezeti, amikor a megdöbbenő kiszikkadtásgal szembe állítja a köztársaság teljesítményét, mint egy új kisugárzó erőt. Viszont nem látjuk a negyedik rend kivetettjeinek nagy ígérését, akik-